

De grondwet van 1848 als beginpunt van de Nederlandse democratie?
Een onderzoek naar het gedachtegoed van J.R. Thorbecke

Bachelorscriptie

Student: Bobby Baudoin

Studentnummer: 3829456

Onderwijsinstelling: Universiteit Utrecht

Opleiding: Liberal Arts & Sciences

Hoofdrichting: Politieke geschiedenis & internationale betrekkingen

Vak: Bachelor Eindwerkstuk

Docent: Annelien de Dijn

Aantal woorden: 8561

Plaats: Berlicum

Datum: 03 april 2018

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Hoofdstuk I	6
Historiografie	6
De grondwet	10
staatsvormen	10
Hoofdstuk II	16
Biografie van Thorbecke tot 1840	16
Thorbeckes politieke werken	18
Hoofdstuk III	22
Conclusie	26
Bibliografie	28

Inleiding

In Nederland wordt de grondwetswijziging van 1848 over het algemeen als beginpunt gezien van de parlementaire democratie in dit land volgens populaire historische websites zoals het historisch nieuwsblad en historiek.net.¹ Volgens historicus Piet de Rooy is 'het vaderschap van deze wet' louter aan Johan Rudolph Thorbecke toe te schrijven.² In minder dan twee weken herzag Thorbecke met een door de koning samengestelde commissie de grondwet van 1840, die nauwelijks afweek van die van 1815. Een aantal vrijheden en grondrechten werd in deze herziene versie vastgelegd, waaronder 'het recht tot vereeniging en vergadering' waardoor het vanaf toen wettelijk gezien legaal werd om samen te komen in verenigingen en over bepaalde ideeën te praten en 'het kiesrecht', waarin werd vastgelegd dat iedere Nederlander met burgerlijke en burgerschapsrechten die directe belastingen betaalde vanaf dat moment het recht had om te stemmen.³ Tot dit moment werd volgens De Rooy 'kiezers niet voldoende wijsheid toegedacht om zelf uit te maken wie hen zouden vertegenwoordigen'.⁴ Omdat deze zaken een substantiële wijziging vormden ten opzichte van de eerdere versies van de grondwet wordt Thorbeckes grondwetsherziening van 1848 zodoende gezien als het begin van de parlementaire democratie in Nederland.

De als historicus werkzame filosoof Ido de Haan is wat voorzichtiger. De Haan schrijft in *Het beginsel van leven en wasdom* (2003): 'Met de aanvaarding van de grondwet waren de parameters gegeven waarbinnen de Nederlandse politiek zich vervolgens ontwikkelde'.⁵ Thorbecke zelf - zo schrijft Henk te Velde - was echter helemaal niet uit op het stichten van een democratie.⁶ Waar hij wel op uit was beschrijft hij echter niet.

In *Republiek van rivaliteiten, Nederland sinds 1813* (2005) toont de Rooy aan dat er nog helemaal geen sprake was van democratie in de negentiende eeuw. Het aantal mensen met kiesrecht liep na de grondwetswijziging van 1848 terug van 90.000 naar 80.000, waarmee het totale percentage kiesgerechtigden op 2,5% kwam. Destijds mochten alleen mannen van 23 jaar en ouder stemmen, maar slechts 10,5% van deze groep mocht daadwerkelijk hun stem uitbrengen.⁷

¹ <https://historiek.net/grondwet-thorbecke-1848-samenvatting/75675/>
<https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/41978/1848-het-begin-van-een-modern-nederland.html>
(Geraadpleegd op 21 maart 2018).

² Piet de Rooy, *Republiek van Rivaliteiten; Nederland sinds 1813* (Haarlem 2010) 46.

³ <https://www.denederlandsegrondwet.nl> (geraadpleegd op 21 maart 2018).

⁴ De Rooy, 55.

⁵ Ido de Haan, *Het beginsel van leven en wasdom; De constitutie van de Nederlandse politiek in de negentiende eeuw*. (Amsterdam 2003) 16

⁶ Henk te Velde 'Van grondwet tot grondwet' in R. Aerts, *Land van kleine gebaren* (Amsterdam 2016) 111-194. pp. 117.

⁷ De Rooy, 55.

Het feit dat Nederland in 1848 nog tamelijk ver van een democratie af stond en het feit dat Thorbecke niet de bedoeling had een democratie te vestigen maakt nieuwsgierig naar wat hij dan wel wilde. Dit brengt mij op de volgende vraag:

In hoeverre had Thorbecke een parlementaire democratie voor ogen bij het herzien van de grondwet in 1848 en wat was het alternatief?

In dit onderzoek zal ik proberen antwoord te gaan geven op deze vraag aan de hand van literatuur over de Nederlandse geschiedenis en de totstandkoming van de nieuwe grondwet van 1848. Hierbij zal ik dieper ingaan op de werken van Thorbecke om te laten zien wat hij dan wel voor ogen had. Ik zal rekening houden met het verschil tussen de praktijk en de idealen. Het antwoord op deze vraag zal is het volgende: Thorbecke had geen parlementaire democratie voor ogen en die kwam er aanvankelijk ook nog niet. Zijn liberale grondwet legde echter wel het fundament voor een parlementaire democratie al was dit misschien niet zo bedoeld. Om tot dit antwoord te komen zal eerst antwoord moeten geven op een aantal andere vragen. Wat betekende de nieuwe grondwet voor het Nederlandse staatsbestel? Hoe dacht Thorbecke over democratie? Wat was de bedoeling van Thorbecke met de herziening van de grondwet? Hoe kon de grondwet ten grondslag liggen aan de huidige parlementaire democratie? Het antwoord op de eerste vraag van deze reeks is dat dit vrij ingrijpend was om verschillende redenen. Van die redenen is de rechtstreeks gekozen regering voor dit onderzoek het meest van belang. Ook zal besproken worden hoe voor Thorbecke de perfecte staatsvorm er uit zag, aangezien hij geen voorstander van democratie was. Om dit aan te kunnen tonen zal ik de term epistocratie introduceren. Epistocratie is een basis voor een staatsvorm waar mensen met kennis en kunde bevoorrecht zijn ten opzichte van mensen zonder deze kwaliteiten. Belangrijk hieraan is dat het democratie niet hoeft uit te sluiten.

In het eerste hoofdstuk zal ik bestaande theorieën over de grondwetsherziening van 1848 uit de historiografie bespreken. Hier zal tevens besproken worden wat de herziening van de grondwet voor invloed had op het kiesrecht en daarmee de op democratie. Daarom zal de theorie achter democratie nog kort besproken worden. Omdat democratie niet is wat Thorbecke als ideaalbeeld had zal hier ook het alternatief, epistocratie, uitgelegd worden. Ook zal het gedachtegoed van de Franse doctrinairen hier aan bod komen.

In het tweede hoofdstuk zal het leven van Johan Rudolph Thorbecke beschreven worden. Thorbecke wordt meestal in een adem genoemd met de grondwetsherziening van 1848. Het is om deze reden waardevol om Thorbeckes loopbaan en zijn politieke carrière tot 1848 te bespreken. Tevens zal ik in dit hoofdstuk uitleggen waarom hij zo belangrijk was in deze kwestie. In dit hoofdstuk zullen de resultaten van mijn onderzoek naar Thorbeckes houding ten opzichte van de grondwetsherziening van 1848 aan bod komen. In dit onderzoek zijn de volgende werken van Thorbecke meegenomen: *Aanteekening op de*

grondwet (1839) en de *Briefwisseling van Thorbecke* die tussen 1830 en 1872 in zeven delen zijn gearchiveerd door G.J. Hooykaas, en dan in het bijzonder deel IV en deel V die de periode van 1840-1853 beslaan. Er is bewust voor gekozen om werken en brieven uit de directe periode voorafgaand aan de grondwetsherziening te gebruiken omdat het meeste voor en na deze gebeurtenis niet relevant is voor de vraag die hier centraal staat. Gaandeweg zal blijken dat Thorbecke het idee van democratie verwerpelijk vindt.

Ten slotte zal in het derde en laatste hoofdstuk met behulp van de bevindingen uit het tweede hoofdstuk aan bod komen in hoeverre Thorbecke epistocraat was in plaats van democraat. Hier zullen ook nog college aantekeningen uit 1825 gebruikt worden. Eveneens zullen Thorbeckes ideeën over het staatsbestel en de volksvertegenwoordiging worden vergeleken met die van de Franse doctrinair en John Stuart Mill. Er wordt ook kort ingegaan op de raakvlakken met de ideeën van de Franse doctrinair.

De grondwetsherziening en de verandering van het staatsbestel

Al sinds 1813, het einde van de Bataafs-Franse tijd, wordt er veel onderzoek gedaan naar de grondwet. Ook Johan Rudolf Thorbecke was als filosoof en historicus veel met de grondwet bezig. Zijn eerste werk over dit onderwerp, *Aanteekening op de Grondwet*, verscheen in 1839. Het jaar daarna schreef hij *Proeve van herziening der grondwet volgens de aanteekening*. In 1842 schreef hij nog *Over de herziening van ons kiesstelsel*. Hij werd buitengewoon lid van de Tweede Kamer in 1840, lid van de tweede kamer in 1844. Hij ondernam meteen actie toen hij lid werd en diende, ondersteund door acht andere Kamerleden bekend als de Negenmannen, een voorstel tot herziening van de grondwet in. Ten slotte droeg hij bij aan herziening van de grondwet, daarover schreef hij zijn *Bijdrage tot de herziening der grondwet* in 1848. Thorbecke wordt dus niet ten onrechte gezien als grondlegger van de herziene grondwet en daarmee als het fundament voor onze huidige parlementaire democratie. Echter zal verderop ook blijken dat Thorbeckes gedachtegoed is geïnspireerd door Franse doctrinairen die iets ander dan een democratie voor ogen hadden.

In dit hoofdstuk zal de wetenschappelijke relevantie van dit onderzoek toegelicht worden, alsook wat de grondwetswijziging heeft betekend voor het staatsbestel van Nederland en daarmee voor de democratisering. Tevens zal toegelicht worden wat epistocratie is en hoe dat verband houdt met de Franse doctrinairen.

Historiografie

Historici zijn vandaag de dag verschillende meningen toegedaan over Thorbecke en de herziening van de grondwet van 1848. De een, N.C.F. van Sas, noemt het een liberale coup, de ander, J.C. Boogman, een constitutionele revolutie.

Jan Drentje, politiek historicus en tevens biograaf van Thorbecke, begint zijn biografie over Thorbecke: *Thorbecke, een filosoof in de politiek* (2004) met de volgende zin: 'Johan Rudolf Thorbecke (1798-1872) geldt vanwege de succesvolle liberale grondwetswijziging van 1848 als een van de onvolprezen *founding fathers* van wat zou uitgroeien tot de Nederlandse parlementaire democratie.'⁸ Drentje is hiermee de enige die op deze manier uitspreekt wat de impact is geweest van de grondwetsherziening. Deze biografie zou echter tekort gedaan worden als slechts de openingszin van de inleiding gebruikt zou worden. Historicus Frank Ankersmit omschrijft het boek als 'een diepgravende en allesomvattende studie'.⁹ Drentje ontkent niet dat Thorbecke als zodanig wordt gezien

⁸ Jan Drentje, *Thorbecke een filosoof in de politiek* (Amsterdam 2004) 9.

⁹ Frank, R. Ankersmit, *Recensieartikel over J. Drentje, Thorbecke*. BMGN - Low Countries Historical Review. 121(1), pp.35-41. DOI: <https://www.bmgm-lchr.nl/articles/abstract/10.18352/bmgm-lchr.6336>. 35. (geraadpleegd 28 maart 2018).

maar laat wel duidelijk Thorbeckes affiniteit met onder andere de doctrinairen naar voor komen in zijn biografie. Daarmee heeft hij ervoor gezorgd dat dit onderzoek een duw in de juiste richting heeft gekregen.

N.C.F. van Sas schrijft in *De metamorfose van Nederland* (2004) over de grondwetsherziening - in zijn ogen een liberale coup - dat deze 'alleen maar kon slagen doordat zij voortbouwde op een proces van jarenlange constitutionele gedachtevorming.'¹⁰ Hij doelt hiermee op het feit dat Thorbecke in 1840 al zijn *proeve van herziening der grondwet* schreef en vervolgens in 1844 met een commissie genaamd de Negenmannen daadwerkelijk een voorstel indiende bij de koning om de grondwet te herzien.¹¹

Daarbij waren er veel conservatieven die nog steeds tegen deze herziening waren. In 1844 werd namelijk het Negenmannen-voorstel door de Tweede Kamer afgewezen met 34 tegen 21 stemmen.¹² Hoewel Van Sas een zeer uitgebreid hoofdstuk heeft gewijd aan Thorbecke in *De metamorfose van Nederland* (2004), maakt hij geen woorden vuil aan Thorbeckes gedachtegang omtrent democratie of staatsinrichting. Al wordt door Van Sas wel kort aangestipt dat het beperkt kiesrecht wel ooit algemeen zou kunnen worden.¹³ Dit laatste punt is belangrijk in dit onderzoek. Het laat zien dat Thorbecke zaken waar hij niet per se voor was, zoals het algemeen kiesrecht, ook niet op voorhand uitsloot. *De metamorfose van Nederland* geeft een totaalbeeld van de tijd waarbinnen de momentopname van dit onderzoek past. Van Sas laat daar tevens mee zien dat de grondwetsherziening binnen een ruimer tijdsbestek nog steeds een significante rol heeft gespeeld voor de politieke vorming van Nederland.

J.C. Boogman zet in *Rondom 1848* (1978) uiteen, dat de positie van de orthodoxe liberalen vrij zwak is omdat 'de glorieuze overwinning' hen in de schoot is geworpen door een 'uiterst nerveuze koning'.¹⁴ Hij doelt met deze glorieuze overwinning op de omslag van conservatief naar liberaal, die alles behalve vanzelfsprekend leek omdat de meerderheid van de regering alsmede koning Willem II conservatief waren. De nervositeit van de koning heeft te maken met de onrust die er in heel Europa heerste in het jaar 1848. In januari van dat jaar publiceerde Karl Marx en Friedrich Engels het Communistisch Manifest. Naar aanleiding daarvan waren er in Frankrijk en verschillende Duitse deelstaten revoluties gaande. Zo moest de adjudant van de koning, generaal Nepveu, onverrichterzake uit Berlijn terugkeren vanwege een revolutie aldaar.¹⁵ In Nederland was er niet bijzonder veel aan de

¹⁰ Nicolaas. C.F. van Sas. *De metamorfose van Nederland* (Amsterdam 2004) 477.

¹¹ https://www.parlement.com/id/vj38jvam82wy/negenmannen_voorstel_in_1844. (geraadpleegd 03 april 2018).

¹² Boogman, 43.

¹³ van Sas, 460.

¹⁴ J.C. Boogman. *Rondom 1848* (Bussum 1978) 63.

¹⁵ Boogman, 51.

hand, afgezien van Het Damoproer op 24 maart. Ondanks de voorbereidingen die de hier beschreven liberalen al bijna een decennium aan het treffen waren, had koning Willem II zonder de onrusten in de rest van Europa nooit gedacht om opdracht te geven tot herziening van de grondwet.

Gezien *Rondom 1848* de periode tussen 1840 en 1858 beslaat speelt Thorbecke een grote rol in het werk van Boogman. Hij profileert Thorbecke als 'stug', 'krachtig' en 'leidersfiguur'. Een interessant statement dat Boogman maakt aangaande Thorbeckes visie op de grondwet is dat de commissie als doel had om 'het volk in nauwere relatie [te] willen brengen met de staatsinstellingen en tevens een betere regeling van de verhouding tussen bestuur en wetgeving tot stand willen brengen.¹⁶ Binnen de vraag wat Thorbecke beoogde met de herziening lijkt dit redelijk sluitend. Het strookt echter niet met het idee dat Thorbecke geen voorstander was van democratie. Boogmans *Rondom 1848* is binnen de literatuur een belangrijk werk omdat hij een van de eerste moderne historici was die op deze periode inzoomde. De meeste andere historici waarnaar verwezen wordt in dit onderzoek verwijzen met enige regelmaat naar Boogman. Binnen dit onderzoek is het werk van Boogman vooral bruikbaar geweest voor achtergrondinformatie aangezien hij voornamelijk de politieke ontwikkeling van Nederland in de twee decennia rondom 1848 beschrijft zonder daarbij verdiepend te schrijven over Thorbecke en zijn gedachtegoed.

In *Het land van kleine gebaren* (2016), schreef Henk te Velde het tweede hoofdstuk: *van grondwet tot grondwet*. Hierin betoogt hij dat de grondwetsherziening die in 1848 beslag kreeg geldt als basis van het Nederlandse politieke bestel. Het duurde volgens hem echter wel even voordat de consequenties van 1848 werkelijk aanvaard waren.¹⁷ De herziening werd wel degelijk doorgevoerd, maar er werd aanvankelijk weinig mee gedaan volgens Te Velde. Te Velde heeft de moeite genomen om een korte biografische passage aan Thorbecke te wijden. Hij omschrijft Thorbecke echter voornamelijk analytisch, in zijn rol als een van de belangrijkste liberale mannen die een nieuwe grondwetsherziening moesten formuleren en in zijn rol als penvoerder van die commissie.¹⁸ Over Thorbeckes gedachtegoed laat hij zich nauwelijks uit. Hij stipt alleen een politiek doel van Thorbecke van 1848 aan: 'Er moesten duidelijke politieke verhoudingen komen die de burger zouden aanzetten tot zelfredzaamheid en verantwoordelijkheid.'¹⁹ Te Veldes bijdrage aan deze discussie is tweeledig. Enerzijds is hij de auteur die onder de aandacht bracht dat Thorbecke niet uit is op democratie, wat in deze kwestie zeer interessant is en mijn these kracht bij zet. Anderzijds zegt hij indirect hetzelfde als Drentje, namelijk dat de grondwetswijziging van

¹⁶ *ibid*, 56.

¹⁷ Te Velde in R. Aerts. *Land van kleine gebaren; Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-2012* (Amsterdam 2016) 112-121.

¹⁸ *ibidem*, 113-115.

¹⁹ Te Velde, 115.

1848 de basis heeft gelegd voor de huidige parlementaire democratie. Hij voegt hier nog aan toe dat de consequenties van de grondwetswijziging pas omstreeks 1870 duidelijk waren.²⁰ Dit biedt een breder perspectief voor dit onderzoek omdat de resultaten van de herziening niet direct zichtbaar waren.

Siep Stuurman vernoemde zijn boek *Wacht op onze daden; Het liberalisme en de vernieuwing van de Nederlandse staat* (1992) naar het motto (wacht op onze daden) van het eerste kabinet Thorbecke.²¹ Stuurman betoogt dat Thorbecke in 1840 nog geen voorstander was van rechtstreekse verkiezingen maar dat hij in 1844 van standpunt was veranderd.²² Hiermee wordt duidelijk dat Thorbeckes mening door de jaren heen aan verandering onderhevig was. Verder heeft Stuurman bewust geen hoofdstuk aan Thorbecke gewijd, schrijft hij in zijn inleiding. Hierdoor blijven in Stuurmans werk de ideeën van Thorbecke onderbelicht. Af en toe trekt Stuurman wel een parallel tussen Dirk Donker Curtius en Thorbecke. Donker Curtius was een liberaal in hart en nieren en tevens min of meer voorloper van Thorbeckes liberale gedachtegoed. Volgens Stuurman was Dirk Donker Curtius zelfs de spil van de liberale politiek totdat Thorbecke in 1843 pas het stokje van hem overnam.²³ Dit laatste is het enige dat Stuurman toevoegt aan dit onderzoek. Dit is echter wel van belang voor de periodisering omdat Thorbecke vanaf 1843 pas liberaal zou zijn. Het biedt tevens de mogelijkheid om het liberalisme bondig aan te halen en eventueel te bevestigen dan wel te ontkrachten dat Thorbecke pas vanaf 1843 liberaal was.

Hoewel het leven van Thorbecke in de belangrijke werken over 1848, de grondwetswijziging en het liberalisme vaak wordt beschreven, is zijn gedachtegoed over het algemeen behoorlijk onderbelicht. Een historiografische discussie daaromtrent ontbreekt dan ook geheel. Niettemin staat buiten kijf dat Thorbecke een hoofdrol heeft gespeeld in de vorming van de Nederlandse politiek in negentiende eeuw, met de herziening van de grondwet als een van de belangrijkste hoogtepunten.

De grondwet

Nederland is sinds 1814 een constitutionele monarchie. Dit betekent dat de rol van de koning is vastgelegd in de grondwet.²⁴ Deze constitutionele monarchie ging gepaard met een nieuwe koning en een nieuwe grondwet. Met de abdicatie van koning Willem I en de

²⁰ *ibid*, 191.

²¹ Siep Stuurman. *Wacht op onze daden, Het liberalisme en de vernieuwing van de Nederlandse staat* (Amsterdam 1992) 13.

²² *ibidem*, 132-133.

²³ *ibidem*, 133.

²⁴ <https://www.koninklijkhuis.nl/onderwerpen/themas/monarchie>. (geraadpleegd 25 maart 2018)

inauguratie van zijn zoon Willem II in 1840 werd de grondwet herzien. In 1848 werd de grondwet wederom herzien, maar nu zodanig dat het de meeste Nederlandse geschiedenisboeken gehaald heeft.

Door omstandigheden in de vorm van onrust en revolutie in Europa, door wilskracht vanuit de liberale beweging en ten slotte door het doorzettingsvermogen van Thorbecke, is er in 1848 een nieuwe grondwet tot stand gekomen. Daarover is in de historiografie geen discussie mogelijk. Niettemin is er veel over de aanloop naar de grondwetsherziening geschreven en ook over de gevolgen ervan is voldoende literatuur beschikbaar. Daarnaast wordt in diezelfde literatuur beweerd dat de grondwet van 1848 ten grondslag ligt aan de parlementaire democratie. Ook komt af en toe sporadisch naar voren dat Thorbecke helemaal geen democratie wilde. Door de vraag: 'in hoeverre had Thorbecke een parlementaire democratie voor ogen bij het herzien van de grondwet in 1848?' te beantwoorden wil ik met dit onderzoek verduidelijken welke rol Thorbecke heeft gespeeld voor de parlementaire democratie en dat hij dit zelf niet zo bedoelde. Thorbecke had namelijk andere ideeën over de perfecte staatsvorm.

Staatsvormen

Democratie is een begrip dat op meerdere manieren kan worden gedefinieerd. Woordenboek Van Dale omschrijft democratie als volgt: 'staatsvorm waarin het volk (door vertegenwoordigers) zichzelf regeert en vrijelijk zijn meningen en wensen kan uiten.'²⁵ Aanvullend op deze definitie wordt democratie door vrijwel de hele westerse wereld gezien als de ideale staatsvorm, terwijl een aantal experts juist pleiten voor verbetering. Jan Drentje stelt dat Thorbeckes denkbeelden over vertegenwoordiging aansloten bij het denken van de Franse doctrinairen, waarbij in een representatieve regering de capabelen uit de samenleving aanwezig moesten zijn.²⁶ Voor 1848 was het proces van democratisering al lang en breed gaande, zo was Nederland al een republiek in 1780. Vanaf 1814 werd Nederland een constitutionele monarchie nadat het Franse regime zich noodgedwongen terugtrok.

Willem Frederik Prins van Oranje-Nassau en tevens stamhouder van de Oranjedynastie werd in november 1813 uit ballingschap in Groot-Brittannië teruggehaald en tot koning gekroond. Ministers werden door de koning aangesteld. Leden van de Tweede Kamer werden gekozen middels een ingewikkeld getrappt systeem via de provinciale staten.²⁷ Siep Stuurman schreef in zijn werk *Wacht op onze daden; Het liberalisme en de vernieuwing van de Nederlandse staat* (1992), dat het kernstuk in de nieuwe grondwet 'het

²⁵ Van Dale (2018). (geraadpleegd 03 maart 2018).

²⁶ Jan Drentje, *Thorbecke een filosoof in de politiek* (Amsterdam 2004) 329.

²⁷ Te Velde, 18-85; De Rooy, 46-55.

stelsel van rechtstreekse verkiezingen' was. Dit ging op voor een drietal instanties, te weten: 'de Tweede Kamer, de Provinciale Staten en de gemeenteraden'.²⁸ Er was echter nog geen sprake van *algemeen kiesrecht* dat pas in 1917 voor mannen werd ingevoerd en in 1919 ook voor vrouwen. Wel mocht er gestemd worden op basis van census, ofwel belasting. Hiermee kwam zodoende een einde aan 'de oligarchische vadsigheid'.²⁹ Hiermee laat Stuurman zien welk effect de herziene grondwet had op het kiesstelsel: de Tweede Kamer kon voortaan middels rechtstreekse verkiezingen gekozen worden.

Dit was een enorme verandering die samen met een aantal vrijheden, opgenomen in de nieuwe grondwet, grotendeels de basis heeft gelegd voor de huidige parlementaire democratie. Zo werd voor het eerst vrijheid van onderwijs, vrijheid van vereniging en vergadering, vrijheid van drukpers en vrijheid van meningsuiting grondwettelijk vastgelegd. Door de vrijheid van vereniging konden er bijvoorbeeld voor het eerst politieke partijen ontstaan, al duurde het nog een aantal jaar (de Anti-Revolutionaire Partij werd in 1879 opgericht) voordat dit daadwerkelijke geschiedde.³⁰ Niettemin is dit grondrecht een van de belangrijkste redenen voor de parlementaire democratie.

Zoals Ido De Haan stelt heeft de grondwet van 1848 de parameters bepaald voor politieke ontwikkelingen binnen de Nederlandse staat.³¹ Die parameters zijn voornamelijk door twee onderwerpen ontstaan die de grondwetscommissie zeer belangrijk achtte. In 1848 beschreef Thorbecke namens de grondwetscommissie in een verslag aan koning Willem II het volgende: '[D]e Grondwet [behoeft] geheele herziening, voornamelijk in twee opzichten [...]: de betrekking des volks tot de Staatsinrigting; en ten andere de regeling der wetgevende en besturende Magten'.³² De veranderingen waar Thorbecke over schrijft, zijn dezelfde als waar De Haan naar verwijst. Onder de gevolgen van deze nieuwe parameters is het proces van verdere democratisering van Nederland te rekenen met als beginpunt de Kieswet van 1850. Hierin werd bepaald dat ieder Kamerlid 45.000 inwoners (niet kiezers) moest vertegenwoordigen.³³ Het tweede punt mondde uit in de gemeente en provinciewet. Alle drie deze wetten kwamen overigens tot stand terwijl Thorbecke zijn eerste periode als minister van Binnenlandse Zaken uitvoerde.³⁴ Uiteindelijk was er nog een grondwetswijziging nodig in 1887 voordat het algemeen mannenkiesrecht in 1917 werd ingevoerd en twee jaar later ook vrouwen de gang naar de stembus mochten maken.

²⁸ Stuurman, 159.

²⁹ *ibidem*, 160.

³⁰ Te Velde, 122.

³¹ De Haan, 16.

³² G.J. Hooykaas, F.J.P. Santegoets, *Briefwisseling van Thorbecke, Deel V* ('s-Gravenhage 1996) 517.

³³ Ron de Jong, *Toelichting databank voor verkiezingsuitslagen 1848-1918* via Huygensinstituut KNAW.

³⁴ De Rooy, 56.

Vanwege het feit dat de minimumleeftijd om te mogen stemmen in 1896 was verhoogd naar 25 was er toen nog steeds geen sprake van een volledige democratie omdat er nog steeds een deel werd uitgesloten van het recht om te stemmen. Stapsgewijs werd die leeftijd eerst naar 23 jaar verlaagd, vervolgens naar 21 jaar en ten slotte naar 18 jaar verlaagd in 1972.³⁵ Democratisering is een term die met een reden bestaat, voordat een democratie volledig werkend toegepast kan worden gaan er vaak jaren overheen. Nederland is hier een goed voorbeeld van. Thorbecke mag daar de basis voor gelegd hebben, maar voor en na hem zijn er vele anderen geweest die hun steentje bij hebben willen dragen.

Ondanks de moeite die er sinds 1848 is gedaan om het systeem te democratiseren (beginnend met de kieswet van 1850), is er een alternatief waar destijds nog geen naam voor was, maar dat we nu kennen als epistocratie. Er is veel dat er op wijst dat Thorbecke ook in zekere mate voorstander van dit alternatief was. In hoofdstuk III komt aan bod in hoeverre Thorbecke voorstander was van epistocratie boven democratie.

De term 'epistocratie' is een term die is uitgevonden door politiek filosoof David Estlund en betekent kortweg 'regering van wetenden'.³⁶ Sinds de Brexit en de inauguratie van Trump wordt door menigeen de perfectie van de democratie opnieuw in twijfel getrokken. In de afgelopen decennia wordt door verschillende wetenschappers betwist dat democratie de ideale staatsvorm is. David Van Reybrouck, een Vlaamse cultuurhistoricus, beweert in zijn boek *Tegen verkiezingen* zelfs dat wereldwijd het vertrouwen in parlementen, regeringen en politieke partijen - oftewel democratie - historisch laag is.³⁷

Een epistocratie, ofwel: een regering van wijzen, in de letterlijke zin van het woord, wordt steeds vaker genoemd als alternatief voor democratie. Hoewel dit idee door velen als omstreden wordt bestempeld zijn er ook een aantal experts op het gebied van staatkunde die er meer voordelen in zien dan nadelen. Catherine Holst van het *ARENA – Centre for European Studies and Department of Sociology and Human Geography, University of Oslo*, benadrukt dat een epistocratie een democratie niet noodzakelijkerwijs hoeft uit te sluiten.³⁸ Er kunnen ook epistocratische kenmerken geïmplementeerd worden in een democratie.

Niet alleen recentelijk wordt gediscussieerd over epistocratie, de oude Griekse filosofen speelden ook al met het idee. Voor Plato was democratie niet de ideale staatsvorm, maar geregeerd worden door een filosoof-koning, dat leek hem wel wat. Aristoteles bracht hier al tegenin dat meer mensen altijd meer weten dan één, bovendien zou het niet haalbaar

³⁵ *Historische ontwikkeling kiesstelsels en kiesrecht*, https://www.parlement.com/id/vhnnmt7ltkw9/historische_ontwikkeling_kiesstelsels_enhttps://www.parlement.com/id/vhnnmt7ltkw9/historische_ontwikkeling_kiesstelsels_en (geraadpleegd 3 april 2018).

³⁶ David Estlund *Democratic Authority: A Philosophical Framework* (Princeton 2009) 277.

³⁷ David Van Reybrouck, *Tegen verkiezingen* (Amsterdam 2013) 10.

³⁸ Cathrine Holst, *Epistocracy: Conceptual Clarifications* (Oslo 2011) 3.

zijn om iemand tot een filosoof-koning te maken.³⁹ Halverwege de 19e eeuw schreef John Stuart Mill het boek: *Considerations on Representative Government* (London 1861), waarin hij zich verwondert over de ideale staatsvorm.⁴⁰ Het zevende hoofdstuk van dit boek gaat over volksvertegenwoordiging en de twijfels die Mill daarbij heeft. Hij onderscheidt twee soorten gevaar die horen bij democratie. Te weinig intelligentie bij het vertegenwoordigende lichaam en te weinig intelligentie in de populaire mening die de vertegenwoordiging kiest.⁴¹ Tevens is Mill van mening dat een democratie eigenlijk niet op een eerlijke manier ingericht kan worden omdat niet iedereen vertegenwoordigd kan zijn omdat een vertegenwoordiger maar een beperkt aantal meningen kan vertegenwoordigen. In het achtste hoofdstuk pleit Mill voor het uitbreiden van het stemrecht voor mensen met kennis. Hij noemt dit 'plural voting', wat vrij vertaald 'meervoudig stemmen' betekent.⁴² De term epistocratie was nog niet uitgevonden toen Mill dit schreef, echter blijkt uit verschillende zaken dat hij groots voorstander was van epistocratie. Zo vertrouwt hij het meervoudig stemmen alleen toe aan gediplomeerden. Hij verantwoordt dit met de volgende stelling: 'It is not useful, but hurtful, that the constitution of the country should declare ignorance to be entitled to as much political power as knowledge.'⁴³ Mill kan vanwege dit boek beschouwd worden als de persoon die - na Plato - het moderne debat over epistocratie in gang heeft gezet.

Jason Brennan is een politiek filosoof die recentelijk een heel boek heeft gewijd aan epistocratie, getiteld: *Against Democracy* (Princeton 2017). Brennan speelt met de ideeën van Plato en Mill. Volgens Brennan pleitte Mill voor het instellen van de staatsvorm die de beste resultaten oplevert. Ook pleitte Mill voor politieke deelname voor alle lagen van de samenleving, zodat de regering representatief zou zijn voor de bevolking. Nu, meer dan 150 jaar na dato zijn de testresultaten binnen, en die zijn negatief. Daarom moeten we ons volgens Brennan afvragen hoe graag we algemene deelname aan de politiek moeten willen.⁴⁴ Brennan suggereert richting het einde van zijn boek een aantal vormen van epistocratie. Een 'restricted suffrage' (beperkt stemrecht) sluit het beste aan bij het meervoudig stemrecht van Mill. Brennan vergelijkt het beperkt stemrecht met auto rijden: iedereen komt in aanmerking voor een rijbewijs, maar bij gebrek aan competentie krijg je er geen. Vertaald naar het stemrecht houdt het in dat iedereen in theorie moet kunnen stemmen maar op voorhand eerst moet slagen voor een test.⁴⁵ Zowel bij Mill als bij Brennan's vorm van epistocratie is eenvoudig te bedenken waarom het lastig in praktijk te

³⁹ Jason Brennan, *Against Democracy* (Princeton 2017) 14.

⁴⁰ John Stuart Mill, *Considerations on Representative Government* (London 2001).

⁴¹ ibidem, 160.

⁴² ibid, 206-209.

⁴³ ibid, 210.

⁴⁴ Brennan, 1-2.

⁴⁵ Brennan, 211.

brengen is. Het gaat hier echter om het historisch belang van het idee van epistocratie dus zal er op de potentie ervan niet verder ingegaan worden. Wat voor dit onderzoek van belang is, is dat beiden voorstander zijn van een alternatief voor democratie waarbij een zekere mate van intelligentie van groot belang is.

Intelligentie is niet alleen voor epistocraten van belang, maar ook voor de Franse doctrinairen waar Van Sas en Drentje het over hebben. Deze doctrinairen zijn volgens historicus Ernst Heinrich Kossmann te reduceren tot een club van drie heren. Te weten: Pierre Paul Royer-Collard, Charles de Rémusat en François Guizot.⁴⁶ Van Sas beschrijft hoe deze heren tijdens de Restauratie streefden een 'juste milieu tussen revolutie en reactie en naar een verbinding van vrijheid en orde.'⁴⁷ Door hun zoektocht naar een gulden middenweg tussen uiterst rechts en uiterst links, kan gesteld worden dat deze doctrinairen tot een gematigd liberale stroming toebehoorden. Intelligentie is, met name bij Guizot, zodanig van belang dat hij veronderstelt dat sommigen beter in staat zijn om rede, waarheid en rechtvaardigheid te zoeken.⁴⁸ Desondanks gelooft Guizot volgens Kossmann dat een democratie gestoeld op volkssoevereiniteit de beste staatsvorm is.⁴⁹ Drentje stelt dat de doctrinairen van mening zijn dat er sprake is van centralisatie waarin de rechten van de burger onvoldoende beschermd werden.⁵⁰

Er zijn complete studies gedaan naar de Franse doctrinairen, in dit onderzoek is echter alleen van belang dat het een politieke stroming is die waarde hechtte aan een zekere mate van intelligentie. In hoofdstuk III zal nog worden ingegaan op de invloed die het gedachtegoed van de doctrinairen op Thorbecke heeft gehad.

Concluderend valt te zeggen dat het gedachtegoed van Thorbecke in de historiografie onderbelicht blijft. Er is sprake van een parlementaire democratie in Nederland. Hoewel Thorbecke verantwoordelijk kan worden gehouden voor het fundament hiervan, kan ontkend worden dat hij er de grondlegger van is. Dit vanwege het feit dat hij democratie geen ideale staatsvorm vond. Door grondrechten en de directe verkiezingen in te voeren in de grondwet heeft Thorbecke wel in grote mate bijgedragen aan de mogelijkheid tot een parlementaire democratie. Het proces van democratisering in Nederland was al langzaam op gang gekomen aan het einde van de 18e eeuw. Epistocratie is volgens een aantal bekende en minder bekende (politieke) filosofen een logisch alternatief voor democratie als staatsvorm. In een epistocratie, dat een regering van wijzen betekent, worden bepaalde

⁴⁶ Ernst Heinrich Kossmann, 'De doctrinairen tijdens de restauratie' in: Kossmann, politieke theorie en geschiedenis; verspreide opdrachten en voorstellen (Amsterdam 1987) 255-305. pp. 259.

⁴⁷ Van Sas, 35.

⁴⁸ Kossmann, 296.

⁴⁹ *ibidem*, 281.

⁵⁰ Drentje, 240-241.

eisen gesteld aan de kiezer. De kiezer moet bewijzen dat deze in staat is om een keuze te kunnen maken.

Johan Rudolf Thorbecke van filosoof tot politicus

Men zal mij niet van vooringenomenheid met de Grondwet verdenken. Gaarne bragt ik het mijne bij tot verbetering.

-MR. J. R. Thorbecke, hoogleeraar te Leiden⁵¹

Dit hoofdstuk staat in teken van het onderzoek naar de mening van Thorbecke over democratie en zijn bedoelingen met de herziening van de grondwet. In dit hoofdstuk zal eerst worden uitgelegd hoe het kwam dat Thorbecke over politiek en democratie na ging denken. Vervolgens zal antwoord gegeven worden op de vraag: hoe dacht Thorbecke over democratie?.

Henk te Velde schrijft in zijn deel van *Land van kleine gebaren*: 'Het was niet Thorbeckes bedoeling een democratie te vestigen of de verderfelijke volkssoevereiniteit uit de Franse Revolutie in te voeren, maar een vertegenwoordigend stelsel met beperkt kiesrecht waarin de parlementariërs in volledige vrijheid hun conclusies konden trekken.'⁵² Over het leven van Thorbecke is al menig biografie geschreven. Omdat het voor dit onderzoek toch nuttig is iets te weten van zijn achtergrond, zullen relevante hoogtepunten uit zijn leven kort aangestipt worden.

Biografie van Thorbecke tot 1840:

Johan Rudolph Thorbecke werd geboren in 1798 te Zwolle. Na in zijn jeugd streng thuisonderwijs te hebben genoten en de Latijnse school te hebben volbracht, ging hij letteren studeren in Leiden. In 1820 promoveerde hij aldaar tot doctor in de letteren.⁵³ Zijn promotie maakte het voor hem mogelijk een reisbeurs te ontvangen. Deze beurs was bedoeld om Thorbecke de voornaamste hogescholen van Duitsland en de bibliotheek van Göttingen te laten bezoeken.⁵⁴ Thorbeckes biograaf Jan Drentje benadrukt dat Thorbeckes historische en filosofische lectuur al op de Duitse wetenschap geïntereerd waren. Zo baseerde hij zijn werkstukken vaak op bronmateriaal van Duitse denkers als Heyne, Heeren en Kant.⁵⁵ Thorbecke legde zich in Göttingen vooral toe op de post-kantiaanse filosofie. Ook ging hij om met een handvol hoogleraren in verschillende vakgebieden. Dit alles zorgde ervoor dat zijn ontwikkeling vrij vlot verliep. Na zijn tijd in Göttingen zette die ontwikkeling zich voort op de rest van zijn reis langs Duitse universiteiten, bibliotheken en ander plaatsen die 'uit

⁵¹ Johan Rudolph Thorbecke, *Aanteekening op de grondwet, tweede deel* ('s Gravenhage 1906) voorrede.

⁵² Te Velde, 117.

⁵³ Oppenheim, *Thorbecke*, (Leiden 1918) 1309.

⁵⁴ Drentje, 45.

⁵⁵ *ibidem*, 46.

kunstzinnig of wetenschappelijk oogpunt bezienswaardig' waren.⁵⁶ Thorbecke hield zich in Duitsland voornamelijk bezig met filosofie. Binnen de filosofie hield hij zich bezig met kunst, geschiedenis, kenleer, de natuur en politiek. Gedurende zijn reis ontmoette hij een aantal belangrijke wetenschappers, denkers en schrijvers, onder wie Goethe, Hegel, Fichte, Schelling en de gebroeders Grimm.⁵⁷ Toen zijn beurs op was en hij terugkeerde, kon hij vanwege zijn affiniteit met het in Nederland vermaarde post-kantiaanse denken geen aanstelling krijgen.

Omdat Thorbecke in Nederland geen aanstelling kreeg keert hij in 1822 terug naar Duitsland voor een korte periode als privaattoecent in Giessen. Hier houdt hij zich bezig met de geschiedenis van Groot Brittannië met de bedoeling hier een boek over te schrijven. Als dit tot niets leidt keert hij terug naar Göttingen. In Göttingen 'legde Thorbecke zich toe op de regeringsvorm en het staatkundig, burgerlijk en maatschappelijk bestaan onzer steden in Vlaanderen en Brabant van de elfde tot de vijfde eeuw.⁵⁸ In 1824 vloeide zijn eerste werk in een andere taal dan Latijn uit zijn pen: *Über das Wesen und den organischen Charakter der Geschichte* (1824). Na de publicatie van dit boek begon hij met het schrijven van recensies in verschillende tijdschriften. Volgens Drentje komt in deze recensies in steeds grotere mate een interesse in de rechtswetenschappen naar voren. Buiten de rechtsfilosofie waren de Engelse Middeleeuwen een bron van inspiratie voor Thorbecke.⁵⁹

In 1824 keerde hij terug naar Holland. Hij verbleef enkele maanden in Amsterdam en kreeg uiteindelijk een aanstelling als buitengewoon hoogleraar in de staatswetenschappen te Gent in 1825.⁶⁰ Ongeveer gelijktijdig werd zijn eerste Nederlandstalige werk, *Bedenkingen aangaande het regt en den staat. Naar aanleiding van mr. J. Kinker's brieven over het naturregt* (1825), gepubliceerd.⁶¹ Publiekelijk liet hij de filosofie achterwege. In de colleges die hij gaf, wilde hij zich 'richten op de ontwikkeling van de rechtsstaten in Europa.'⁶² Hierdoor bestudeerde hij wederom de Britse geschiedenis en aldooende komt hij in aanraking met de werken van François Guizot, een van de belangrijkste Franse doctrinairen. Naast bewonderaar van Guizots werk, was Thorbecke in veel opzichten zijn Nederlandse evenknie op zowel intellectueel als politiek vlak. Tevens begon Thorbecke in Gent met het ontwikkelen van zijn economische kennis. Deze spreidde hij tentoon in zijn college staathuishoudkunde.⁶³

⁵⁶ Drentje, 78.

⁵⁷ Ibidem, 56-126.

⁵⁸ Ibid, 142.

⁵⁹ Ibid, 180.

⁶⁰ Oppenheim, 1310.

⁶¹ Drentje, 188.

⁶² Ibidem, 214.

⁶³ Drentje, 251.

Na de Belgische opstand in 1830 keerde hij terug naar Leiden. Hier kreeg hij in 1831 een aanstelling als bijzonder hoogleraar aan de rechtenfaculteit, die werd in 1833 omgezet naar status van gewoon hoogleraar. Vanwege het hele politieke en grondwettelijke debat dat ontstond door het Belgische verlangen naar onafhankelijkheid kon Thorbecke natuurlijk niet achterblijven. Hij schaarde zich aanvankelijk achter Koning Willem I en tegen de Belgische separatisten. In 1833 gaat hij op een lange vakantie naar Dresden en daar wordt hij verliefd op Adelheid Solger, die hij al vanaf haar kindertijd kent. Ze was de oudste dochter uit een gezin waar hij gedurende zijn reizen door Duitsland meermaals verbleef.⁶⁴ In 1836 trouwde hij met haar, en kocht een huis voor haar in Leiden.

Op de positie van hoogleraar verzorgde hij vanaf 1835 een college over de grondwet van 1814.⁶⁵ Thorbecke raakte hierdoor volgens Drentje 'daarom bijna als vanzelf in politiek vaarwater. Bovendien kon hij juist op de ontwikkeling van de constitutie zijn idealistisch-historische visie toepassen.'⁶⁶ In 1839 publiceerde hij zijn eerste politieke werk, de *Aanteekening op de grondwet*. Volgens het Nieuw Nederlandsch Biografisch woordenboek heeft hij 'deze baan nooit meer verlaten'.⁶⁷ Hij hield zich al sinds zijn tijd in Gent bezig met de staatshuishouding.

Thorbeckes politieke werken

Aanteekening op de Grondwet (1839)

Zoals hierboven vermeld, gaf Thorbecke vanaf 1835 colleges over de grondwet van 1814. De druk om iets wetenschappelijks te publiceren werd steeds groter omdat in 1824 het laatste werk van zijn hand kwam. In 1839 was daar eindelijk de *Aanteekening op de Grondwet*. In zijn voorrede laat Thorbecke zijn politieke agenda al doorschemeren: 'En ik meen geenszins te verbloemen, dat ik tevens schreef met het oog op eene herziening, waarvan de noodzakelijkheid sedert lang kon worden bevroed.' De reden die hij er voor geeft is dat 'zij reeds op den 20 Januarij 1831 van Koningswege in de Tweede Kamer der Statengeneraal aangekondigd werd.'⁶⁸ In het eerste hoofdstuk laat Thorbecke zich vooral uit over de bestaande grondwet van 1815. Een punt waarover hij op tamelijk felle toon schrijft is het stemrecht. En dan voornamelijk over de ongelijkheid van de census. Iedereen met genoeg geld om deze kiesbelasting te betalen kon stemmen. Dit was volgens Thorbecke niet de bedoeling, omdat dan eventueel iemand die pas een jaar in Nederland woonde wellicht stembevoegd zou kunnen zijn doordat deze voldoende belasting afdroeg terwijl dit

⁶⁴ KNAW, Solger Adelheid..

⁶⁵ Drentje, 288;299.

⁶⁶ Ibidem, 318.

⁶⁷ NNBW, 1313.

⁶⁸ J.R. Thorbecke. *Aanteekening op de Grondwet*. Deel I ('s Gravenhage 1906) vii.

geen echte Nederlander zou zijn.⁶⁹ Thorbecke was van mening dat de betaling van van een zekere som in de belastingen geen kenmerk is van persoonlijke waardigheid, en dat dit wel een rol zou moeten spelen bij het verwerven van kiesrecht. Hiermee wordt niet zozeer democratie of epistocratie bepleit, al getuigt het echter wel van een lichte afkeer tegen de heersende oligarchie.

In hoofdstuk drie van *Aanteekening op de Grondwet* stelt Thorbecke een vraag die Brennan ruim 150 jaar later stelde: heeft men deze staatsvorm omdat hij de beste is, of bij gebrek aan beter?^{70,71} Het gaat bij Thorbecke nog om een staatsinrichting op basis van een elitaire vertegenwoordiging op basis van een censuskiesrecht. Interessant hier is dat Thorbecke hiermee doelt op den aristocratische invloed van vermogende edelen. Terwijl hij op dezelfde pagina de nadelen van de Amerikaanse democratie aanhaalt, waarvoor hij naar Alexis de Tocquevilles *de la Démocratie en Amérique* (1835) verwijst.⁷² Om aan te geven dat een democratie zeker geen beter alternatief is. Dat Thorbecke in een publicatie laat zien dat hij twijfelt over de perfecte staatsvorm laat ook zien dat hij zijn filosofische roots niet verloochend heeft.

Briefwisseling van Thorbecke

In alle literatuur over Thorbecke is te lezen dat hij middels briefwisselingen veelvuldig correspondeerde met zowel vriend als vijand. G.J. Hooykaas is van 1975 tot 2002 bezig geweest om alle beschikbare brieven van Thorbecke samen te voegen in een bundel van zeven delen. Hier zullen slechts de meest interessante brieven uit deel IV en deel V besproken worden. Deel IV begint in 1840, deel V eindigt in 1853.

Helaas wordt er rond de 9e december 1844 nauwelijks gecorrespondeerd over het Negenmannen-voorstel, dat op die datum werd ingediend.⁷³ Ondanks dat Thorbecke in 1844 wel op het standpunt van rechtstreekse verkiezingen stond, was hij nog fel tegenstander van algemeen kiesrecht. In een brief aan de heer Luzac, een van de Negenmannen, schrijft hij op 30 januari 1845: 'Er is hier onlangs een half blinde, half onnoozele of gekke Walraven gepromoveerd. Indien zulke menschen Grondwetten gaan schetsen, kan men niet over monopolie der fabriek klagen.'⁷⁴ Dit gaat weliswaar over een schets voor een nieuwe grondwet van een recent gepromoveerde man, de toon spreekt echter boekdelen over bemoeienis van mensen zonder kennis.

⁶⁹ Thorbecke, 33.

⁷⁰ Brennan, 10.

⁷¹ Thorbecke, 210.

⁷² idem.

⁷³ G.J. Hooykaas. *Briefwisseling van Thorbecke*, Deel IV ('s-Gravenhage 1993) 272.

⁷⁴ ibidem, 285.

Thorbecke schreef op 16 maart 1848 aan Luzac dat hij bij Zijne Majesteit is geweest en dat hij hoopt 'dat de herziening der Grondwet en de zamenstelling van een nieuw ministerie uit één zullen worden gehouden.'⁷⁵ Op 17 maart van dat jaar besluit koning Willem II om een commissie tot herziening van de grondwet in te stellen. Deze commissie, met onder anderen Thorbecke en Luzac, had op 27 maart maart voltooid.⁷⁶ Tegen de lijn der verwachting in laat Thorbecke zich in zijn brieven niet uit over dit proces. Zelfs zijn vrouw, met wie hij vrijwel alles per brief deelt, moet wachten op een mondeling verslag.

Behalve de brieven aan verschillende vertrouwelingen en collegae zijn ook een groot deel van Thorbeckes aantekeningen in de bundels van Hooykaas beland. In deel IV van de *Briefwisseling van Thorbecke 1840-1845* zijn Thorbeckes aantekeningen en notities ter voorbereiding van zijn voordracht *over het hedendaagsche staatsburgerschap* (1844) opgenomen. Hierin is uitgebreid omschreven hoe hij over staatsburgerschap en het ontstaan daarvan denkt. Het meest interessante hieraan is dat hij verdiepend schrijft over het stemrecht. Allereerst was Thorbecke van mening dat hij leefde in de 'staatsburgerlijke eeuw'.⁷⁷ Staatsburgerschap staat centraal in deze aantekening en wordt door hem rechtstreeks in verband gebracht met stemrecht. Het addertje onder het gras is echter dat niet iedereen als vanzelfsprekend staatsburger is. Tegenwoordig is het veel vanzelfsprekender om staatsburger te zijn dan halverwege de negentiende eeuw. Iedere meerderjarige staatsburger is vandaag de dag stemgerechtigd, tenzij door een rechter anders bepaald. Voor 1848 konden slechts mannen boven de 23 van bepaalde standen stemmen. Thorbecke wilde naast de census als drempel ook mensen kunnen uitsluiten van stemrecht op basis van persoonlijke ongeschiktheid. Echter wilde hij wel dat het een volksrecht zou zijn: 'Eene wet, in dezen zin ontworpen, [...], bij het regelen der voorwaarden van de oefening der stembevoegdheid, een *volksregt*, en niet slechts dat eener of meer bijzonder classen in werking brenge.'⁷⁸ Tegelijkertijd vond hij de trappen (via de gemeenten en provinciale staten) een beperking. Hij pleit dehalve voor rechtstreekse verkiezingen.

In een ongedateerde aantekening van Thorbecke die is opgenomen in deel V van de briefwisseling schrijft hij dat 'volkssoevereiniteit niet kan regeren'.⁷⁹ Het volk regeert dus niet volgens Thorbecke, ergo: Thorbecke was geen voorstander van directe democratie. Hij vervolgt met de rol die de volksvertegenwoordiger, waar hij daarentegen wel een voorstander van was, zou moeten spelen:

⁷⁵ G.J. Hooykaas, F.J.P. Santegoets. *Briefwisseling van Thorbecke*, Deel V ('s-Gravenhage 1996) 101.

⁷⁶ Boogman, 52.

⁷⁷ Hooykaas, 386.

⁷⁸ *ibidem*, 391.

⁷⁹ Hooykaas, Santegoets, 531.

‘De volksvertegenwoordiger mag zich niet voorstellen den werkelijken volkswil of het werkelijke volksverstand van den dag uit te drukken; maar hetgeen de natie, indien zij het goede en regte wilde, zou willen. In dezen zin moet hij trachten man des volks, orgaan van nationaal inzicht en nationalen wil te zijn; en in dezen zin is nationale wil *souverein*.’⁸⁰

De volksvertegenwoordiger vertegenwoordigt dus niet de wil van het volk, maar de wil van de natie naar eigen inzicht. Deze ‘zelfstandigheid der Vertegenwoordiging’ is wat ‘het regeerstelsel met Vertegenwoordiging onderscheidt van de democratie.’⁸¹

Louter uit deze briefwisselingen kan worden opgemaakt dat Thorbecke geen voorstander was van een democratie in Nederland. Zijn idee voor het beste bestel was regeerstelsel met vertegenwoordiging. De vertegenwoordiging probeert hierbij zo goed mogelijk naar de wil van de natie te handhaven.

Concluderend kan na dit hoofdstuk gesteld worden dat Thorbecke een geleerd man was, die een flinke academische carrière in verschillende wetenschappelijke richtingen achter zich had liggen. Door zijn interesse in de filosofie kwam hij in aanraking met interessante stromingen, aanvankelijk het Duitse post-kantiaanse denken en later met het Franse doctrinaire liberalisme van François Guizot. Thorbecke had van 1825 tot 1830 een aanstelling als buitengewoon hoogleraar te Gent, daar ontwikkelde hij een interesse voor de rechtswetenschappen. Dat vloeide uit in interesse voor staatsrecht. Die interesse werd nadat hij te Leiden een hoogleraarschap in het staatsrecht bekleedde omgezet in colleges over de grondwet van 1814. Vanaf 1839 publiceerde hij ook boeken over de grondwet en de volgens hem benodigde herziening daarvan. Hij was erg enthousiast om bij te dragen aan de herziening van de grondwet, ver voordat hij hier met een commissie voor gevraagd werd. Uit zijn teksten blijkt eveneens dat hij geen voorstander was voor democratie. Dit kwam voort uit een wantrouwen in de bekwaamheid van het volk om de juiste keuze te kunnen te maken. Het volk zou niet soeverein moeten zijn, maar de wil van de natie.

Uit zijn eigen werk en uit zijn brieven aan collegae en intimi blijkt dat Thorbecke weinig affiniteit had met democratie. Hij was sceptisch over de bekwaamheid van het volk om de juiste keuze te maken. Niettemin was hij wel voorstander van rechtstreekse verkiezingen omdat het getrapte systeem niet goed genoeg was.

⁸⁰ *ibidem*, 531-532.

⁸¹ Hooykaas, Santegoeds, 532.

Hoofdstuk III

Thorbecke als epistocraat

Dat Thorbecke een groot denker was mag blijken uit zijn biografie. Echt filosofische werken heeft hij desondanks gedurende zijn productieve leven niet gepubliceerd. Niettemin speelt zijn filosofische achtergrond een significante rol in zijn politieke werken. Thorbeckes belangrijkste biografie, Jan Drentje, heeft de biografie van Thorbecke in drie bijna gelijkwaardige delen opgedeeld, waarvan het eerste de naam *De Filosoof* draagt.⁸² Het is algemeen bekend dat Thorbecke boven alles politicus was. De combinatie met filosofie en andere wetenschappen zorgt er onvermijdelijk voor dat staatsvormen bestudeerd worden. In dit hoofdstuk zal gekeken worden naar Thorbeckes ideale staatsvorm, zijn overeenkomsten met John Stuart Mill en zijn epistocratische gedachtegoed. De vraag die hier centraal komt te staan is: 'hoe zag voor Thorbecke de ideale staatsvorm eruit rond 1848?'

De basis voor dit hoofdstuk ligt bij Drentje, die stelt dat Thorbeckes manier van denken over het begrip vertegenwoordiging aansluit bij het denken van de Franse doctrinairen. Dit valt op doordat hij dit doet in een passage die belangrijk is voor de weergave van Thorbeckes ideeën ten opzichte van het kiesrecht waardoor het opvalt. Vervolgens geeft Drentje kort maar krachtig de doctrinaire opvatting over politieke representatie weer: '...niet het volk of de volkswil [werd] in het parlement vertegenwoordigd, maar iedere afgevaardigde had in de eerste plaats de plicht bij zichzelf te rade te gaan'.⁸³ Het gaat Thorbecke volgens Drentje niet om wat de meerderheid *wil*, maar om wat *goed* is voor de meerderheid. Dit is het eerste bewijsstuk voor affiniteit met epistocratie in de vorm van kennis bij de vertegenwoordiging.

Volgens Van Sas heeft Thorbecke 'tijdens zijn persoonlijke constitutionele odyssee [...] veel buitenlands gedachtegoed geïnternaliseerd', waaronder dat van Guizot.⁸⁴ Een belangrijke overeenkomst tussen het gedachtegoed van deze doctrinairen en Thorbecke zijn de ideeën over het kiessysteem. Volgens Drentje moest de staatsinrichting enerzijds een organische structuur hebben. Het kiessysteem anderzijds moest de besten doen bovenkomen.⁸⁵ Vervolgens verwijst Drentje naar het werk *De doctrinairen tijdens de restauratie* van Kossman om een overeenkomst in gedachtegoed aan te tonen: 'Het gaat er nu om, dat men mensen uitkiest die in staat zijn recht en rede te zoeken en misschien hier iets van te vinden'.^{86, 87} Drentje besluit deze paragraaf met te stellen dat Guizot het protestantse en individuele gewetensonderzoek centraal stelde. Alleen de capabelen uit de

⁸² Drentje, 27-209.

⁸³ *ibidem*, 329.

⁸⁴ Van Sas, 480.

⁸⁵ Drentje, 329.

⁸⁶ *ibidem*, 329.

⁸⁷ Kossmann, 297.

samenleving kunnen dit en derhalve moeten zij ook zo veel mogelijk in de regering komen om deze representatief te laten zijn. 'En', concludeert Drentje 'Thorbecke wilde niet veel anders.'⁸⁸ Wat Drentje in tegenstelling tot Kossmann niet noemt is dat Guizot de bezitlozen van een functie in de regering en bestuur uitsluit omdat hij alleen de gegoede bourgeoisie capabel acht om rechtvaardig en redelijk te zijn.⁸⁹

Thorbecke heeft zelf zijn afkeer voor democratie nooit verbloemd. In zijn voordracht over het hedendaagsche staatsburgerschap (1844) laat hij zich eveneens van zijn epistocratische kant zien. Hij schrijft: 'Zal de meerderheid van getal immer kunnen regeren? Zal zij niet steeds met de oogen van anderen zien? Zullen kunde en wijsheid niet steeds het deel van weinigen zijn?'⁹⁰ Hieruit blijkt in zekere mate vrees van Thorbecke dat door een grotere groep kiezers minder 'kunde en wijsheid' onder de kiezers vertegenwoordigd is. Dit is niet direct een bewijs voor zijn mogelijke affiniteit met epistocratie maar versterkt wel het vermoeden daartoe.

In zijn *Bijdrage tot herziening der grondwet* (1848) kunnen we echter niet meer om zijn epistocratische voorkeur heen. In het hoofdstuk over kiesrecht verantwoordt Thorbecke hoe het censuskiesrecht volgens hem zou moeten werken. Hij vangt zijn betoog aan met de veronderstelling dat het kunnen betalen van de schatplichtigheid om te mogen stemmen een vermoeden wekt dat de betaler van deze census capabel is om te stemmen. Hij vervolgt zijn betoog door te stellen dat gepromoveerden eventueel ook mensen die deze census niet betalen alsnog het stemrecht kunnen toewijzen omdat ze bepaalde capaciteiten hebben. 'Kiesrecht der zoogenaamde capacités wordt evenzeer geeischt door het aangenomen beginsel zelf, dat niet allen roept, maar slechts onderstelde bekwaamheid, als tot verbetering der onredelijke fictie, dat geld politieke rijpheid aanwijze.'⁹¹ Hij laat hier wederom zien dat hij geen voorstander is van het censuskiesrecht. Het is duidelijk dat hij er niet omheen kan, maar dat hij persoonlijk het liefst de census wil aanvullen met een zekere mate van bekwaamheid. Tevens geeft hij een manier waarop dit zou moeten geschieden, namelijk door promovendi te laten beslissen. Wat van belang is, is dat Thorbecke zelf in een publicatie zegt dat er op basis van wijsheid gekozen moet worden. Dit is het tweede en meest geloofwaardige bewijsstuk voor de epistocraat in Thorbecke.

In hoofdstuk I werd aangetoond dat Thorbecke over bepaalde zaken van gedachte veranderde door de jaren heen. Dit geldt niet voor zijn epistocratische denkbeelden. Er zijn collegeaantekeningen bewaard gebleven uit de tijd dat hij net het buitengewoon hoogleraarschap in de politieke en diplomatieke geschiedenis in Gent bekleedde, waarin hij

⁸⁸ Drentje, 329.

⁸⁹ Kossmann, 298.

⁹⁰ J.R. Thorbecke, 'Over het hedendaagsche staatsburgerschap' in: Thorbecke, *Historische schetsen* ('s-Gravenhage 1872) 88-89.

⁹¹ J.R. Thorbecke, *Bijdrage tot de herziening der grondwet* (Leiden 1848) 43.

soortgelijke gedachten verspreidt. Op het moment dat Thorbecke deze colleges van het college Statistiek tussen 1826 en 1830 voorbereidt, bemoeit hij zich slechts in academische zin met de politiek.

Thorbecke heeft het veelvuldig over de 'publieke opinie' in plaats van bijvoorbeeld een electoraat. In het kader van epistocratie schrijft hij onder meer het volgende: 'Eene regering dient derhalve eene bestaande publieke opinie zorgvuldig te toetsen, en te onderzoeken, in hoeverre derzelve inhoud, tot hare voorlichting kan strekken.'⁹² Aangezien Thorbecke onder 'publieke opinie' 'de heerschende wijze van zien van het beschaafd gedeelte eener natie omtrent haren toestand en hare belangen' verstaat, zou dit betrekking kunnen hebben op een mogelijk electoraat. Het meest interessante aan Thorbeckes opvatting over publieke opinie, is dat deze grotendeels overeenkomen met de opvattingen van John Stuart Mill, die zijn *Considerations on representative government* pas in 1861 publiceerde. Mill ziet de publieke opinie enerzijds als een gevaarlijke invloed op de volksvertegenwoordigingen als tegenhanger van de aanwezigheid van de grote denkers.⁹³ Anderzijds ziet hij de publieke opinie als een manipuleerbare factor bij verkiezingen.⁹⁴ Mill schrijft hierover iets vergelijkbaar: 'An arrangement better adapted to keep popular opinion within reason and justice, and guard it from the various deteriorating influences which assail the weak side of democracy...'⁹⁵ Het feit dat beiden over publieke opinie dachten en dat ook uiteenzetten is niet voldoende om te bewijzen dat Thorbecke epistocraat was. Wat wel kan worden aangetoond is dat zowel Thorbecke als Mill beiden wel degelijk nadachten over een perfecte staatsinrichting. Ook hebben beiden het over de verhouding van de publieke opinie tot de beleidsmakers. Beiden zijn voor een onderwezen dan wel capabel electoraat. Thorbecke kan dus, net als Mill, epistocraat genoemd worden.

Er kan geconcludeerd worden dat aangezien de term epistocratie nog niet bestond in de negentiende eeuw, niet met zekerheid gezegd kan worden dat Thorbecke epistocraat was. Uit zijn teksten, brieven en colleges blijkt echter dat hij intelligentie hoog in het vaandel had staan. Ook als het op verkiezingen en de volksvertegenwoordiging aankomt laat hij zien dat dit volgens hem overgelaten moet worden aan mensen die hiervoor bekwaam zijn. Thorbeckes gedachtegoed met betrekking tot staatsinrichting en staatsbestuur op veel vlakken overeen met dat van de Franse doctrinair en John Stuart Mill, de filosoof die in de huidige wetenschappelijke discussie over epistocratie gezien wordt als de persoon die het vuur weer heeft aangewakkerd.

⁹² J.P. Duyverman (ed.), *Staatsinrigting en staatsbestuur door J.R. Thorbecke* (Arnhem 1968)

⁹³ Mill, 129.

⁹⁴ Mill, 148.

⁹⁵ *ibidem*, 148.

Conclusie

In dit onderzoek is in drie hoofdstukken antwoord gegeven op de vraag in hoeverre Thorbecke een parlementaire democratie voor ogen had bij het herzien van de grondwet in 1848 en wat het alternatief was.

In het eerste hoofdstuk is besproken hoe in de historiografie over Thorbecke en zijn motieven met betrekking tot de herziening van de grondwet van 1848 wordt gesproken. Daarnaast zijn de kernbegrippen grondwet, democratie en epistocratie toegelicht. In de literatuur over de politieke vorming van Nederland in de negentiende eeuw wordt Thorbecke als sleutelfiguur gezien voor de herziening van de grondwet in 1848. Over het algemeen wordt Thorbecke ook gezien als de grondlegger van de parlementaire democratie zoals we die in Nederland nu kennen. Uit het eerste hoofdstuk is gebleken dat dit slechts ten dele waar is. Thorbecke en zijn grondwetsherziening hebben wel degelijk mede mogelijk gemaakt dat er een parlementaire democratie kon ontstaan. Er werden nieuwe parameters gegeven waarbinnen de democratie zich kon gaan ontwikkelen. Het proces van democratisering in Nederland was al langzaam op gang gekomen aan het einde van de 18e eeuw. De herziening van de grondwet heeft dit proces gestimuleerd maar was niet het eindpunt. Thorbecke was zelf geen voorstander van democratie. Epistocratie is volgens een aantal bekende en minder bekende (politieke) filosofen een logisch alternatief voor democratie als staatsvorm.

In het tweede hoofdstuk is de achtergrond van Thorbecke ter sprake gekomen en is uitgewerkt hoe hij over democratie dacht. Johan Rudolph Thorbecke was een geleerd man, die een flinke academische carrière in verschillende wetenschappelijke richtingen achter zich had liggen. Door zijn interesse in de filosofie kwam hij in aanraking met interessante stromingen, aanvankelijk het Duitse post-kantiaanse denken en later met het Franse doctrinaire liberalisme van François Guizot. Thorbecke had van 1825 tot 1830 een aanstelling als buitengewoon hoogleraar te Gent, daar ontwikkelde hij een interesse voor de rechtswetenschappen. Dat vloeide uit in interesse voor staatsrecht. Die interesse werd nadat hij te Leiden een hoogleraarschap in het staatsrecht bekleedde omgezet in colleges over de grondwet van 1814. Vanaf 1839 publiceerde hij ook boeken over de grondwet en de volgens hem benodigde herziening daarvan. Hij was erg enthousiast om bij te dragen aan de herziening van de grondwet, ver voordat hij hier met een commissie voor gevraagd werd. Uit zijn teksten blijkt eveneens dat hij geen voorstander was voor democratie. Dit kwam voort uit een wantrouwen in de bekwaamheid van het volk om de juiste keuze te kunnen maken. Het volk zou niet soeverein moeten zijn, maar de wil van de natie.

In het derde hoofdstuk is getracht een schets te geven van de ideale staatsvorm volgens Thorbecke. Aangezien de term epistocratie nog niet bestond destijds kan niet met

zekerheid gezegd worden dat Thorbecke epistocraat was. Uit zijn teksten, brieven en colleges blijkt echter dat hij intelligentie hoog in het vaandel had staan. Ook als het op verkiezingen en de volksvertegenwoordiging aankomt laat hij zien dat dit volgens hem overgelaten moet worden aan mensen die hiervoor bekwaam zijn. Thorbeckes gedachtegoed met betrekking tot staatsinrichting en staatsbestuur op veel vlakken overeen met dat van John Stuart Mill, de filosoof die in de huidige wetenschappelijke discussie over epistocratie gezien wordt als de persoon die het vuur weer heeft aangewakkerd.

Thorbecke wordt gezien als de grondlegger van de parlementaire democratie in Nederland vanwege zijn bijdrage aan de grondwet van 1848. Dit is waar omdat hij de het fundament van de Nederlandse politiek zodanig veranderde dat er iets nieuws op gebouwd kon worden. Hij stond zelf niet achter een democratie, maar kan terdege epistocraat genoemd worden.

bibliografie

Secundaire literatuur:

- Boogman J.C. *Rondom 1848* (Bussum 1978).
- Brennan Jason .F. *Against Democracy* (Princeton 2016).
- Drentje, Jan. *Thorbecke een filosoof in de politiek* (Amsterdam 2004).
- Estlund, David. *Democratic Authority: A Philosophical Framework* (Princeton 2009).
- Haan, Ido de. *Het beginsel van leven en wasdom*(Amsterdam 2003).
- Kossmann, Ernst Heinrich, 'De doctrinairen tijdens de Restauratie', in: Kossmann, *politieke theorie en geschiedenis; verspreide opdrachten en voorstellen* (Amsterdam 1987) 255-305.
- Mill, John Stuart. *Considerations on Representative Government* (London 2001).
- Rooy, Piet de. *Republiek van rivaliteiten. Nederland sinds 1813* (Haarlem 2002).
- Sas, Niek, C.F. *De Metamorfose van Nederland* (Amsterdam 2004).
- Stuurman, Siep. *Wacht op onze daden. Het liberalisme en de vernieuwing van de Nederlandse staat* (Amsterdam 1992).
- Velde, Henk te. 'Van grondwet tot grondwet. Oefenen met parlement, partij en schaalvergroting 1848 - 1917' in: Remieg Aerts e.a., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780 - 2012* (Amsterdam 2016).

Primaire bronnen:

- Hooykaas, G.J. (ed.), *De briefwisseling van J.R. Thorbecke*, deel IV (1840-1845) ('s-Gravenhage 1993)
- Hooykaas, G.J. en F.J.P. Santegoeds, *De briefwisseling van J.R. Thorbecke*, deel V (1845-1853) ('s-Gravenhage 1996)
- Duyverman, J.P. (ed.), *Staatsinrigting en staatsbestuur door J.R. Thorbecke* (Arnhem 1968)
- Thorbecke, J.R. *Aanteekening op de Grondwet. Eerste Deel.* (Nieuwe) tweede uitgave ('s Gravenhage 1906)
- Thorbecke, J.R. *Aanteekening op de Grondwet. Tweede Deel.* (Nieuwe) tweede uitgave ('s Gravenhage 1906)

Internetbronnen:

- Ankersmit, F.R., (2006). Recensieartikel over J. Drentje, Thorbecke. *BMGN - Low Countries Historical Review*. 121(1), pp.35–41. DOI: <http://doi.org/10.18352/bmgn-lchr.6336> laatst gewijzigd: onbekend, laatst geraadpleegd 29-03-2018
- Jong, Ron de. *Toelichting databank verkiezingsuitslagen 1848-1918*, via KNAW <http://resources.huygens.knaw.nl/verkiezingentweedekamer/inleiding>, laatst gewijzigd: onbekend, laatst geraadpleegd 22-03-2018.
- <https://historiek.net/grondwet-thorbecke-1848-samenvatting/75675>, laatst gewijzigd: 13-02-2018, laatst geraadpleegd: 22-03-2018
- Holst, Cathrine. *Epistocracy: conceptual clarifications* <https://www.uio.no/english/research/interfaculty-research-areas/democracy/news-and-events/events/seminars/2011/papers-yale-2011/Yale-Holst.pdf> laatst gewijzigd: onbekend, laatst geraadpleegd: 22-03-2018
- Koninklijk huis: <https://www.koninklijkhuis.nl/onderwerpen/themas/monarchie>. laatst gewijzigd: onbekend, laatst geraadpleegd: 27-03-2018
- Olsthoorn, Simone. '1848: Het begin van een modern Nederland'. in *Historisch Nieuwsblad*. <https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/41978/1848-het-begin-van-een-modern-nederland.html>, Laatst gewijzigd: onbekend, laatst geraadpleegd: 22-03-2018.
- Oppenheim, mej. E.R. 'Thorbecke', in: P.J. Blok en P.C. Molhuysen *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* (Leiden 1918). http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/nnbw/#source=4&page=661&accessor=accessor_index. pp. 1308-1328. Laatst gewijzigd: onbekend, laatst geraadpleegd: 03-03-2018
- Spijkerman, Rose. 'Solger, Adelheid Ernestine Caroline Henriëtte', in: *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*. via KNAW. URL: <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/AdelheidSolger>, laatst gewijzigd: 13-01-2014, laatst geraadpleegd: 22-03-2018.